

LIBRIS
Colecția ARMENIA INTEGRAL
Coordonatorul colecției: Sergiu SELIAN
Coperta: Stelian BIGAN

We know
books

Ilustrația copertei: reproducere după pictura *Donă figuri de bărbați* de Kazimir Malevici

Esau by Griș Sardarian
©First Literary Agency, 2020
©Antares LTD, 2020

Această carte este publicată cu sprijinul Ministerului Educației, Științei, Culturii și Sportului al Republicii Armenia în cadrul programului „Literatură Armeană în Traducere”.

Հրատարակվել է Հայաստանի Հանրապետության կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության աջակցությամբ «Հայ գրականությունը թարգմանություններում» ծրագրի շրջանակում:

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SARDARIAN, GRIȘ

Esau / Griș Sardarian ; trad. din lb. armeană și note de Sergiu Selian. -
București : Integral, 2023
ISBN 978-606-992-693-2

I. Selian, Sergiu (trad. ; note)

821.19

© INTEGRAL, 2023
Editor: Costel POSTOLACHE
Tehnoredactor: Stelian BIGAN

Tipărit în România

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări,
fără acordul scris al editorului, este strict interzisă
și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978-606-992-693-2

GRIȘ SARDARIAN

ESAU

Traducere din limba armeană și note
de SERGIU SELIAN

INTEGRAL

Notă asupra ediției

Notele de subsol aparțin traducătorului, cu excepția situațiilor în care este specificat că este o notă a autorului.

24

Aceasta este ziua pe care a făcut-o Domnul.

Psalmii, 118:24

Deșteptare: dar nu există arome, doar o respirație cu o pauză lungă. Eu-ul, somnul, ochi mișiți, adaptare, cald și rece, limpezire. Seamănă cu o reclamă, avem în față ziua a încă unui erou de rând autoproclamat opozant.

Problema lor începe chiar de dimineață: exact la ora 09:30, conform programului, primarul satului își părăsește locuința. Cu mic, cu mare, în frunte cu capii lor, ținându-se de ei, de braț, de coadă, pornesc cu toții în alai spre monument. Primarul municipal, care trăiește în vecinătate, ajutat de afurisitele de rubedenii ale neveste-sii, își leagă cravata, se instalează în mașina pe care o are la dispoziție și care se urnește încet spre monument. Sat și oraș, sate la rând, orașele, se îndreaptă cu toții spre monument. Trupul geografic anonim al grădinilor se înghesuie cu îndărătnicie în jurul Erevanului, iar capitala se încordează ca un arc pus în funcțiune.

Chiar astăzi toate capătă un sens:

(Cilicia, Ani, Komitas, Muș, Van, Alașkert și Ardahan.)¹

¹ Cu excepția numelui lui Komitas (1869-1935), reputat muzician armean, celelalte sunt toponime: Cilicia – regat medieval armean, Ani și Van – capitale ale Armeniei antice, Muș, Alașkert, Ardahan – localități în Armenia istorică apuseană, rămase pe teritoriul actualei Republici Turce.

—Eu-ul închide fereastra virtuală rămasă deschisă și azvârle smart-phone-ul în direcția pianului maică-sii; deschide din biblioteca mea pe dragul său Siamanto¹, ediție scoasă în anii independenței².

Iată-l, eu-ul zorește spre Erevan.

Stația e însorită, călătorii din autobuzul care încă nu s-a umplut se țin de glume, șoferul apelează la ei din tot sufletul: „Pelerinilor, astăzi e o zi mare, hai pelerinilor, Komitas, duc³, o să călătorim în tăcere”.

Eu-ul spera să călătorească șezând și citind, dar în urma unei erori de calcul avem de-a face cu un autobuz aglomerat și, după cum putem vedea, n-am reușit.

Așa începe ziua, nu-i o zi de lucru, nu numai din punct de vedere legal, ci și ca după cerințele Vechiului Testament: oamenii nu se foiesc cu un rost anume pe ogoare și în case.

Regim excepțional de transport în comun, totuși n-are rost să așteptăm următorul autobuz, iute-iute trebuie să ajungem în capitală.

„Încet, încet, ai s-ajungi.”

Prin ușa din spate, mai devreme decât la ora convenită, eu-ul urcă foarte lent, urcă și se așază pe o banchetă de pe partea stângă. Își închipuie că în orice caz autobuzul n-are să se umple cu pelerini și cu alți călători. Cu capul plecat, rămâne pe locul său, și nu există priviri pretențioase întârziate, măcar pe drum nu se pune problema să cedeze ori nu locul său. Apoi, nu rezistă mult, fără a se mai ambiționa se scoală, calcă vreo câteva picioare, se mută pe partea cealaltă. Călătoresc lipiți unul de altul, transpiră silnic, deși eu-ul, într-adevăr, transpiră insuportabil de mult, într-un grad exagerat precum textele din reclame. Mâna stângă în care ține cartea și-o sprijină pe umărul drept și de asemenea pe spinarea unei fete de statură mijlocie.

¹ Pseudonimul literar al lui Atom Iarcianian (1878-1915) – prestigios scriitor armean, victimă a Genocidului comis în Imperiul Otoman în anii 1915-18.

² Referire la recucerirea independenței de către Armenia în 1991.

³ Instrument muzical folcloric armenesc de suflat, din lemn, cu sunet grav, catifelat și nostalgic.

Din lucarna de deasupra, vântul sau zefirul pătrunde înăuntru, răcorind bine partea dreaptă în care se află bara de susținere și eu-ul. Citește cartea cu oarecare interes, accentuând în gând, exact cu acea voce cu care la canalul AR recita bubuind din Siamanto, în primul și ultimul film realizat despre poet.

Un neschimbat contrast verde-cenușiu la sfârșitul fiecărei poezii zboară pentru câteva secunde prin fața ferestrei-lucarne mascate dinaintea eu-ului, până în oraș, de obicei așa continuă și este întrerupt numai de remorcile prăfuite, unuroase ale autocamioanelor grele. Cu degetul mare, ca să nu vatăme filele, după vreo patru-cinci tentative răsfoiește, merge înainte cu zece foi, și să n-ai grijă, eu-ule, apare iarăși o nouă poezie. Șoferul conduce mai iute decât de obicei, dovadă vibrația incoloră a statornicului contrast.

Pe la mijlocul noii poezii, eu-ul în sfârșit remarcă vocea șuşotită din spate care ajunge cu greu la el, dar nu întoarce capul. Chiar lângă el e lipită o femeie supraponderală, șoptește gâfâind cuvintele lui Siamanto, iar dispneea ei, ortografia și fonetica armenei apusene, ritmul captivant, fenomenul inexplicabil al lui Siamanto ar doborî-o pe femeie dacă... eu-ul s-ar da un pas înapoi în afara imaginației sale. Bineînțeles că n-o face. Citește încet și descoperă că a pierdut șirul. Ochii o caută șuşotind pe femeie și o regăsesc.

*Și iată Vara mănoasă roadele ei din pomii grădinii noastre
Paner după paner le oferea gliciei și nouă.*

Începe cu ea, depășește vocea femeii și, gâfâind și el, îi cedează. După care, sigur pe sine, mai ridică puțin vocea.

Femeia nu-și desprinde privirea de pe frumoasele versuri, pe care se poate admira un indescifrabil *vers libre*¹. Cineva roagă să se citească mai tare, stă chiar lângă șofer, un bărbat vârstnic și răgușit, iar omul

¹ Vers liber (în franceză, în original).

LIBRIS | We know books
 cu o batistră legată ca o fundă pe cap cere același lucru, eu-ul citește din nou cu voce tare, sigur pe sine, uitând că trupul îi tremură, și frica lasă loc unei alte senzații stânjenitoare, de tandrețe.

*În seara asta, am visat cum te-am luat în mână, o, Fluier cu grai dulce,
 Buzele mele te-au recunoscut ca pe un sărut din zilele vechi,
 Dar din deșteptarea amintirilor brusc răsufletarea mi s-a tăiat,
 Și în locul cântecului mi s-au prelins lacrimile, pic cu pic, pic cu pic.*

Nu apar acompaniatori, la sfârșitul poeziei următoare eu-ul coboară vocea, închide gura, apoi cartea, și fără să regrete devine conștient că, datorită unei presimțiri acute, a reușit să evite primejdia de a plictisi. Tentative de aplauze, pe care totuși eu-ul le-ar fi îndreptat spre destinatarul absent, încercări evidente, dar fără vreo legătură cu însuflețirea anterioară; o imaginație maladivă, bolnăvicioasă, în care șoferul aplaudă, iar autobuzul înaintează recitând... femeia corpolentă găfăie sonor sufocându-se, să trăiești, și îl mângâie cu mâna stângă pe spinare. Un scurt joc concluziv al degetelor, involuntare retrairi halucinate hărăzite eu-ului rușinos în acea zi.

Mai aude câteva elogii din autobuz preț de câteva secunde; senzația că în față sunt mai curând pelerini răzbunători care pleacă la oraș, iar în spate are să se răspândească iarăși mirosul produselor rurale, eu!

Coboară din autobuz în oraș și de îndată începe să-și controleze buzunarele, în care nu se află ca întotdeauna portofelul, bancnotele nu sunt aranjate cumva în teanc, și își amintește aproximativ numărul lor, ca un vânător mincinos. Privește urmele lăsate de pantofii lui, ia cartea de sub brațul stâng, uruit de autobuz care se urnește din loc, trotuar, trotuare, o mută sub brațul drept, o pune înapoi sub brațul stâng. Face semne taxiurilor cu degetul, de departe, de la marginea traficului, două dintre ele opresc, unul pleacă gol.

Se așază în cel ales și cere imediat gumă de mestecat, nu spune chewing gum, sfiala subliniază vinovăția eu-ului prin intermediul

ochilor reflectați în oglinda înecată în jeg de pe parasolarul coborât. Melodia cocorului¹ fără glasul lui Komitas este întristătoare, amintind de dispariție.

Ajung la destinație în tăcere. Coborând din taxi, eu-ul cugetă: „Țîțernacaberd!² Prima oară”. Scoate „Dirol”-ul și îl lipește de degetul arătător, atinge arătătorul cu degetul mare, bagă iar în gură, scuipă, înainte de a apuca s-o mestece guma cade și se lipește imediat ca un magnet de fundul coșului metalic gol de gunoi.

Pășește și privește, coșul a fost descărcat. Să cadă păcatul pe cel la care ajunge guma...

Trec tineri, rănilor lor într-o engleză nu chiar estetică sunt încă deschise. Eu-ul își amintește: „Atmosfera inconștientă a mișcării în masă de respingere a limbii străine”.

Nu-și imaginează cum ar putea citi cu voce tare din Siamanto în memorial, frica previne orice, sigur că frica este nedreaptă, ca un lucru care miroase a moarte, eu!...

„Atom Iarcianian se temea până și de umbra sa. Era extrem de fricos. Sora lui povestește că Atom se ascundea în fundul camerei numai când auzea pașii unui jandarm pe stradă. Nu este ușor să te îndoiești de mărturia aceasta dacă te gândești că țipătul și vacarmul asurzitor nu sunt străine timizilor emotivi. Așa stând lucrurile, te înfiori închipuindu-ți cum trebuia să se fi simțit nefericitul armean la vederea haitei de barbari asasini. Există tragedii care nu pot fi profund pătrunse.”³

¹ Referire la *Cocorul*, cântec folcloric armenesc foarte popular, despre pribegie, prelucrat de Komitas.

² Ansamblu memorial închinat victimelor Genocidului în Erevan, pe colina Țîțernacaberd (Cetatea rândunecelor).

³ Fragment dintr-o scrisoare a lui Șahan Șahnur [scriitor armean din Franța, 1903-1974] adresată lui Hrant Tamrazian [critic literar armean, 1926-2001] la 28 iunie 1965. (Nota autorului)

LIBRIS | We know books

De ce s-a întors de la Boston? cugetă, cugetă eu-ul...

Apoi î se oferă un drapel, un tricou și mocasini cu steagul Turciei pe talpă, refuză cumva, nu astăzi; „Să fi întreat, oare, dacă au gumă de mestecat?”

În memorial, mormăie din Siamanto, cu cartea deschisă ori închisă? rămâne închisă. Melodia care sună fără Komitas îi înghite glasul...

*O, închideți ferestrele și închideți-vă și ochii,
Măcel, măcel, măcel!...*

La plecare, florile acoperă cartea, noi flori sunt depuse și se stivuesc pierzându-și individualitatea și varietatea.

Pe strada Isahachian, scapă de tahicardie. În locurile acelea, plămâni respiră liber. Privește copacii, copacii înalți sunt un reper pentru una dintre librăriile tănuite în capitală. Își amintește: strada Isahachian este mereu însorită, chiar și astăzi. Există, în Erevan, locuri pe care până și străinii sunt incapabili să nu le îndrăgească. Încă de la intrare întreat: Siamanto, deși ca și alți eu știe pe de rost locurile și pozițiile cărților, defectele lor, posibilitățile de a le scoate din rafturi.

Siamanto e la locul său, alături de Indra¹, o carte subțire și banală, aspectul ei poligrafic modest nu concurează cu al celorlalte. Mângâie cu dosul palmei geniile sortite uitării colective, legăturile lor foșnesc (de data aceasta) la atingerea eu-ului nostru.

Cumpărătorul cu aspect de student care ignorează piața cărții și librăriile, aflat în fața raftului, observă cartea acolo unde se găsește ea. Tânăra vânzătoare iubitoare de lecturi îl recunoaște, dacă-i un joc atunci pasul neatent duce la un impas, eu! Nu durează mult, din cauza studentului care a intrat în librărie: vânzătoarea se îndreaptă spre eu-ul care s-a demascat. Cu un zâmbet de două ori fals pe chip,

¹ Pseudonimul literar al scriitorului și pictorului armean Diran Tjrakian (1875-1921).

pregătit în prealabil, rostește cele formulate în minte, întrebarea este satisfăcătoare.

Eu-ul a luat în mână cartea lui Armen de Armenia¹...

Alege cea mai coresponzătoare cafea, apropiată, silențioasă, fără a pierde vremea eu-ului... Se instalează înăuntru, partea în aer liber este lângă fereastră, chelnerița e în fața lui, se îndepărtează iute într-o sinteză de alb și negru și se înapoiază iute, observă că el are o înfățișare obosită, îi sugerează un sandvici, el ia un sandvici, cafea, apă... pipăie cu două degete cărțulia până atunci sângerândă. Oboseala, din păcate, nici de data aceasta nu este o excepție, parvine odată cu posomoreala primelor gânduri. Apoi, mănâncă și bea iute-iute, lasă la urmă cafeaua împreună cu cartea.

Start, lectura decurge foarte repede, cugetare: „Cine știe ce ascunde în cărți, nimic în afară de cărți, dar psihicul promite, pe partea escapismului, dezvăluiri îngrozitoare”, ceașca de cafea e goală, scrumiera e plină.

Eu-ul studiază cartea, pe copertă sunt băieți exhibiționiști, goi, cu mădulare flasce și atârănânde, cu desigur de japoneze abia de curând ivite în filme porno...

Oboseală, pustietate, priviri reprobabile în cafea, ultimul autobuz.

Din fericire, atenției eu-ului îi scapă iarăși anumite lucruri înainte și după acel moment. Se înapoiază în sat așezat în partea stângă a autobuzului, rezemat de fereastră, smartphone, „Goodreads”, consfințirea lecturii a încă unei cărți, o stea, numai o stea e trântită în părul și barba încălcite ale autorului cu chipul bucuros. Neînțeleasă invidie de lector față de scriitorii contemporani, regret temător al eu-ului de a fi citit. Mohoreală a bunului simț... alături de el se așază cineva, la prima vedere o „cățea”, prin fereastră au și apărut satele, de la tricoul vesel și bucuros, ca o plasă, al fetei atenția eu-ului

¹ Pseudonimul literar (în original, Armen Hayastançi) al scriitorului Armen Ohanian (n. 1979).

se mută în sus la straiile de piele. Fata râde, duhnește a bere Cilicia, eu! dar nu se mai gândește. Întrebare și răspuns: de unde o fi? și la voi trăiesc oameni? eu!: „Când trăiau la noi, mai trăiau și în Armenia apuseană”. Autobuzul aproape gol oprește, îndepărtare somnolentă. Câțiva pași și:

AR-ME-NIA!

Scandând „Araratul e muntele nostru!”, doi inși băuți coboară dintr-o mașină care scârțâie din încheieturi și se izbesc de ei. Pe fereastra din spate a mașinii, în partea încă luminată a străzii, se deslușesc lipite abțibilduri în culorile drapelului național și cu litere latine: ARMENIA; atunci, de ce mai zbierau la eu?

„Eu rămân la părerea mea: naționalismul, indiferent de tipul său, este ultimul adăpost al ticălosului”¹

Nu știe pentru cine, însă e foarte potrivit citatul din Armen de Armenia, nedemn de a fi dezaprobat...

Ajunge acasă, constată că încă nu-i 12. Fidel obiceiului, nu așază cartea dintr-odată în bibliotecă, o pune pe măsută, peste teancul de reviste auto ale tatălui său. Când s-o trezi, are să-și amintească ce flăcău iubitor de lectură are și n-are să se mai intereseze unde era Eu-ul. Se grăbise să facă asta cunoscut oamenilor...

În vârfurile picioarelor spre dormitor, viața conjugală doarme, apoi în bucătărie, bea apă, în cameră se dezbracă, pune pe zero (00:00), se culcă fără zgomot și adoarme.

„*Veniți să ne bucurăm și să ne veselim astăzi*” (Psalmii, 118:24)

¹ Armen de Armenia, „Matrie. Drapel” (Nota autorului)

La marginea satului meu

Dealurile sunt străbătute la mijloc, pe povârniș, pe culme, de drumuri de mașină care taie în formă de liră cimitirul, făcând accesibile mormintele și legându-le cu părțile dens populate ale satului.

Drumul nostru trece pe puntea pârâului spre următoarea colină plină de morminte, nu mai e asfaltat, nu intrăm în traficul principal, taie drept colina, iese din limitele lirei, se continuă în direcția feței opuse a celui mai lung deal, cu cele mai multe morminte, și se cheamă *ciol*¹.

La stânga, se întind culturi de legume, apa curge printre brazdele de răsaduri, livezile sunt împrejmuite, pe cele două parcele agricole sunt amplasate câte un bazin de pompare a apei, pe porțiunea dintre ele, în afară de mișcarea roților de pe șoseaua din apropiere, peste măsură de simplu și de prezent, se înalță cu o eternă privire scrutătoare mereu proaspătul Ararat.

La dreapta, este muntele, în absența pietrelor tombale el contrapune un peisaj cu ierburi sălbatice care cresc într-un vălmășag cenușiu, cu pietre de o nuanță consistentă, iar la poale cu țândări inutile, mâncătoare de rugină. O imagine fără stăpân, care începând de la coborâșul abrupt de-a curmezișul dealului pune stringenta problemă acută a colectării gunoaielor pe harta conducerii comunității. Am făcut curățenie la garduri, am dus în altă parte sticlele și pungile, am pus panouri metalice făcând apel sub prevenirea sancționării cu

¹ Loc sălbatic, nepopulat.

amenzi să nu se arunce gunoaie și am trimis exotica mașină de strâns gunoiul să parcurgă în șuierul claxonului de alarmă ulițele satului. Rămâneau, la marginea satului, drumul hârtopit și prăfuit care se întindea până jos, dealul însuși, lăstărișurile nou-sădite delimitând ogorul din stânga, ecosistemul mai puțin aparent fără stăpân, care unea roșiile și lucerna, caișii și șoarecii de câmp, domeniul secret al șerpilor.

Cel mai cunoscut dintre șerpi este cel mai mare, nu pe mulți îi interesează, iar satul, care progresează și întinerește, nu are timp să se aplece asupra ridurilor lui legendare, dar a existat și există un șarpe cumplit. Povestitorii atribuie amănunțit însușiri epopeice șarpelui-balaur: când se târăște, pietrele se rostogolesc la vale, are grosimea burții unui om îmbuibat, în lungime atinge zece metri, are înfățișarea șerpilor locali, ceea ce nu se poate specula nicidecum. Rarii martori au fost cuprinși de tremur și de o transpirație rece.

Deși nu sunt mulți cei serios interesați de monstru, cei care se străduiesc să nege existența lui în general absentează, eu nu cunosc decât pe unul și, conform aceluia, toată povestea nu-i decât o iluzie auditivo-vizuală potrivită unui anume loc de pe deal sau de pe munte. Cei care îi văd pe șerpii mari sunt surprinși mai întâi de mormanele de pietre care se rostogolesc, dar este posibil să se producă dislocări substanțiale și din mișcările șopârelor obișnuite. Odată cu surpriza, ei sunt cuprinși de o frică puternică, fiindcă vestitorii noștri de rele, iviți pe drumul de sub munte care duce la caverne, îndeobște sunt singuri, mergând dinspre câmp spre casă ori invers, de obicei osteniți. La asta rămâne să se adauge percepția înșelătoare a spațiului, adică trecătorul ostent și speriat, înfipt pe drum, nu este capabil să măsoare cu precizie înălțimea și distanța unui loc pe dealul respectiv. În ochii lui mijiti apare o piatră mare, în realitate o mică masă pietroasă, și pământurile înțelenite sunt cucerite de uriașul șarpe-balaur, în fapt o cobră de doi metri.

Nouă nu ne mai rămân decât drumul sinuos, hârtopit și prăfuit, mâlul rezultat din contribuția ploii și care se deschide înaintea noastră, locul de naștere a mormolocilor, conducta

de scurgere din livadă, care amână la nesfârșit zvântarea. Noi ne-am dat seama ce era de făcut în acel loc, am adus gredere – cum sună vorba dulce a sătenilor, din nivelarea pământului ne-am adaptat fără voie la felul adecvat în care bea apă vulpea, limba ei bea acum din ochiul de apă în care înoată la nivelul solului mormolocii, învingând obstacolul pietricelelor răsturnate. Și, cu nu se știe ce gânduri ascunse, ducând cele câteva gredere pe drumul de sub munte, cu pași mărunți, grămadă cu grămadă, ne apropiam de minunea micului canion de lut, care se formase parțial prin acțiunea secolilor și în principal prin lucrările miniere socialiste din secolul trecut. Aveau să fie scoase pietrele brune din baraje ca să fie duse la construcția ruinată a secției de prelucrare, reper amatoricesc pe jumătate dărâmat, care servea ca țintă la baza muntelui.

Marginea satului este decor de western. După mărturia hidrologului¹, turcii care apar în preajma Araratului și mișună pe el nicidecum n-au tras focuri asupra acestor pereți. Tinerii noștri sunt aceia. Desigur, o să facem ceva pentru construcția năruită, odată cu sticlele de limonadă risipite și cu stiva enormă de tinichele acumulate la canion și vreo două schelete de automobile. Găsind scopuri reciproc avantajoase, o să aducem încă o dată, prin mijloace atrăgătoare, mașini puternice de construcție.

Ne rămâne intrarea betonată a deschizăturii abatajului de mină sau, conform hidrologului, ușa lui Ohan, adăpostul întemeietorului pribeag al uitatului Ohanașen, caverna cu mai multe încăperi, iar ca dovadă interiorul artificial al muntelui, în care se dezvoltă modul de viață al vulpii retrase din fața șuieratului defensiv al șarpelui, scorpionul inflammat în poziție de luptă, reciproc amenințător în cazul

¹ În original, *djrbas*, noțiune echivalentă cu *persoană care irigă, împarte apa*.